

УДК 008:32

Orlik Adam

KSZTAŁTOWANIE SIĘ TOŻSAMOŚĆ NARODOWEJ W EUROPIE ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

Орлік А. Формування національної ідентичності в Центрально-Східній Європі

Стаття присвячена поняттю нації та його різним значенням протягом століть. Автор стверджує, що на просторі Центрально-Східної Європи національна ідентичність формувалася під впливом ідеології слов'янської спільноти. Зацікавлення історією і культурою слов'янських народів в XIX столітті мало свою конкретну мету. «Відкриття слов'янської минушини» власного народу було значним кроком у витворенні національної ідентичності, а ідея слов'янської спільноти значною мірою спричинила формування національних ідентичностей окремих слов'янських народів.

Ключові слова: нація, ідентичність, Центрально-Східна Європа, XIX століття, культура, історія, слов'янство

Orlik A. The formation of national identity in East-Central Europe

The paper concerns the idea of nation and its different meanings over the centuries. Main premise is that national identity in East-Central Europe has formed under the influence of ideology of Slavic community. The interest in Slavic history and culture in 19th century had specific purpose. 'Discovering the Slavic past' of their own nation was a long step towards building national identity, and the idea of Slavic community has greatly contributed to formation of national identity of individual Slavic nations.

Key words: nation, identity, East-Central Europe, 19th century, culture, history, Slavdom.

Орлік А. Формирование национальной идентичности в Центрально-Восточной Европе

Статья посвящена понятию нации и его разным значениям на протяжении веков. Автор утверждает, что на пространстве Центрально-Восточной Европы националь-

ная идентичность формировалась под влиянием идеологии славянской общности. Заинтересование историей и культурой славянских народов в XIX веке имело свою конкретную цель. «Открытие славянского прошлого» своего народа было значительным шагом в создании национальной идентичности, а идея славянской общности в значительной мере обусловила формирование национальных идентичностей отдельных славянских народов.

Ключевые слова: нация, идентичность, Центрально-Восточная Европа, XIX век, культура, история, славянство.

Tytuł referatu jest jednocześnie bardzo ważnym pytaniem, przy zadawaniu którego należałoby postawić pytania kolejne: Co to jest naród?, Jak tworzy narodu?, Co to jest tożsamość narodowa, lokalna, regionalna, polityczna, kulturalna czy etniczna?.

Najpierw należałoby, jednak zadać najtrudniejsze pytanie: Co to jest naród?. Samo zdefiniowanie pojęcia nastrocza dużych problemów, lecz zacznijmy od najprostszej i ogólnie uznawanej w Polsce definicji oficjalnej. Według *Słownika języka polskiego* naród jest to «ogół mieszkańców pewnego terytorium mówiących jednym językiem, związanych wspólną przeszłością i kulturą i mających świadomość tej wspólnoty» [1, Naród]. *Encyklopedia PWN* definiuje naród ale też przedstawia historię i oficjalny sposób interpretacji tego pojęcia: «Naród, zbiorowość ludzi wyróżniająca się wspólną świadomością narodową, czyli poczuciem przynależności do wspólnoty definiowanej aktualnie jako naród. Stanowi przede wszystkim wspólnotę idei i emocji, toteż pierwszym warunkiem jego ukształtowania się jest istnienie jednej lub wielu ideologii narodowych, tj. takich, których celem jest mobilizacja możliwie dużej części populacji, uznanej za naród, do obrony jego – tak lub inaczej zdefiniowanych – interesów. W miarę rozpowszechniania się ideologii narodowych (nacjonalizm) rozwija się świadomość narodowa, co polega na tym, że coraz większa liczba członków owej populacji poczuwa się do przynależności narodowej i jest zdolna kojarzyć swe losy osobiste z losami narodu, czując się zobowiązana – zwłaszcza w momentach zagrożenia zewnętrznego – do solidarnego działania w jego obronie. Przynależność narodowa jest postrzegana jako fakt niezależny – poza wyjątkowymi wypadkami – od wolnego wyboru jednostki: wspólnota narodu jawi się jako coś danego, czemu sprzyja pojawiający się często mit wspólnego pochodzenia.» [2, Naród]

Drugim pytaniem jest: Jak tworzy się naród? Jerzy Szacki odpowiada, iż ów proces przebiega od elity, która definiuje się jako naród, by następnie rozpowszechnić się na inne stany, klasy, warstwy społeczeństwa. Stopniowo przy tym wypiera ich sposoby określenia się w inny sposób: «poddani tego samego władcy, ludzie tego samego języka i tej samej wiary, tej samej krwi itd.» [2, Naród] Czynniki za pomocą, których pojęcie narodu rozpowszechnia się w danej społeczności mogą być różne: «W pewnych przypadkach rolę szczególną gra w niej mit «krwi i ziemi», w innych – religia, w jeszcze innych – wiara w szczególną wartość wytworzonych przez dany naród instytucji politycznych.» [2, Naród]

Kolejnym istotnym pytaniem jest: Jakie warunki musi spełnić dana wspólnota aby została nazwana narodem? Musi posiadać «ojczyznę», czyli terytorium nacechowane pozytywnie z miejscami o znaczeniu symbolicznym dla wszystkim przedstawicieli wspólnoty. Kolejnym elementem jest historia, czyli wiedza na temat przeszłości wspólnej dla przedstawicieli wspólnoty. Historia ta to także mit wspólnego pochodzenia o podłożu etnicznym. Kultura, czyli niematerialne elementy za pomocą, których przedstawiciele jednej wspólnoty mogą odróżnić się od innej (literatura, obrzędy, zwyczaje, święta). Wreszcie język za pomocą którego przedstawiciele wspólnoty porozumiewają się. Wszystkie te elementy nie tworzą jednak świadomości narodowej, a jedynie świadomość etniczną. Według Jerzego Szackiego trzeba dodać jeszcze jeden element – wyobrażenie lub dążenie do posiadania własnego suwerennego państwa. [2, Naród]

Oczywiście takie przedstawienie elementów kształtujących naród jest zawodne, ponieważ istnieje wiele wyjątków i nie można generalizować. Przytaczając za autorem powyższej oficjalnej definicji przykłady: «Tak więc nie odpowiadają rzeczywistości koncepcje wiążące naród z pojęciem etnosu, albowiem nader często narody są etnicznymi amalgamatami lub całościami wieloetnicznymi. Zawodne jest również wprowadzanie do definicji narodu wspólnoty języka, ponieważ ma ona wprawdzie na ogół ogromne znaczenie, ale nie jest bynajmniej regułą, są bowiem narody wielojęzyczne (np. Szwajcarzy), a także takie, które pod względem języka nie różnią się w istotny sposób od innych narodów (np. Niemcy i Austriacy, liczne narody mówiące po angielsku czy hiszpańsku). Sporna jest nawet wspólnota terytorium, zdarzają się bowiem narody, których większość członków żyje w diasporze, a terytorium uważane przez nich za ojczyznę jest

zarazem ojczyzną innego narodu (Żydzi i Palestyna). Najbardziej kontrowersyjna (jeśli nie liczyć koncepcji narodu jako wspólnoty rasowej) jest sprawa istnienia tzw. charakteru narodowego: swoistych cech psychicznych, przysługujących bądź narodowi jako takiemu, bądź występujących u jego członków częściej aniżeli u członków innych narodów Wprawdzie zjawisko takie daje się w wielu wypadkach empirycznie stwierdzić, jednak nietrudno znaleźć takie narody, których nie można w ten sposób scharakteryzować, gdyż są albo regionalnie i klasowo silnie zróżnicowane, albo nie różnią się w zauważalny sposób od innych. [...] Dodatkową komplikację stanowi istnienie narodów «piętrowych» (np. Brytyjczycy, będący zarazem Anglikami, Walijszykami lub Szkotami) lub podwójnej tożsamości narodowej (francuski Quebec). Zdarzają się też narody, których odrębność pozostaje długo niepewna (np. Austriacy) i podlega okresowo regresom.» [2, Naród]

«Historia narodów» jest dość krótka, są bowiem produktem XIX wieku w którym nastąpił szereg wielkich zmian politycznych, społecznych i cywilizacyjnych, które razem zmieniły obraz Europy i świata. W toku przemian XIX-wiecznych – zapoczątkowanym Wielką Rewolucją Francuską – upada system feudalny a wraz z nim system stanowy. Następuje rozwój rynku kapitalistycznego likwidujący izolację ekonomiczną regionów w poszczególnych krajach, rozwój przemysłu a wraz z nim urbanizacja powodują migrację ludności wiejskiej do powstających miast. Następuje rozkład struktur tradycyjnych określających życie na wsi od setek lat w niezmiennym porządku. Zmiany ideologiczne wyrażające się min. w Wiośnie Ludów i dążenie do innego podziału dób i demokratyzacji życia politycznego. Upowszechnienie się stopniowe oświaty sprawia, że kultura elit i język literacki obejmują coraz większe warstwy społeczeństwa. Tak rodzi się tożsamość narodowa i nacjonalizmy.

W naszym regionie Europy, określanym obecnie jako «Europa Środkowo-Wschodnia» procesy budowania tożsamości narodowej i pojęcia narodu wyglądają inaczej niż w «Europie Zachodniej». Można pokusić się o stwierdzenie, że ich główną osią było słowianofilstwo. W okresie wielkich zmian na politycznej mapie Europy na przełomie XVIII i XIX wieku rodziło się słowianofilstwo, które przez cały następny wiek miało wpływać na kształtowanie się myśli politycznej narodów Europy Środkowo-Wschodniej.

Słowianie należą do ludów indoeuropejskich wywodzących się ze stepów Europy Wschodniej i Środkowej Azji. Jako najmłodsza gałąź z rodziny indoeuropejskiej wyodrębnili się w pierwszym tysiącleciu naszej ery z Baltosłowian. Pierwsze źródła pisane podające ludy mogące być identyfikowane ze Słowianami, pochodzą z I wieku naszej ery i są dziełem rzymskiego historyka Tacyty (*Germania*). [7, s. 11]

Na terenach dzisiejszej Polski mieszkało wiele plemion słowiańskich: Wiślanie (nad górną Wisłą), Polanie (nad Wartą), Goplanie (na Kujawach), Łędzianie (nad Sanem i Wieprzem), Mazowszanie (nad środkową Wisłą). Przez Słowian zamieszkały był także Śląsk i Pomorze. Polanie jako piersi zaczęli jednoczyć sąsiednie plemiona tworząc pierwsze państwo na ziemiach polskich. Inne plemiona Słowiańskie także podejmowały próby zjednoczeniowe. Powstawały związki plemienne jak państwo Samona w VII wieku, czy państwo wielkomorawskie w IX wieku. Początki państwowości ruskiej datują się na koniec IX wiek a czeskiej i chorwackiej na X wiek. W tym także czasie następowała chrystianizacja Słowian. Słowianie zachodni i południowi przyjęli chrześcijaństwo z Rzymu, natomiast Bułgarzy, Rusini i Serbowie z Bizancjum. Wprowadziło to podział Słowiańszczyzny na dwie części: *Slavia Latina* i *Slavia Orthodoxa*. Po schizmie wschodniej w 1054 roku podział ten jeszcze się umocnił, tworząc «niewidzialną granicę». [3, s. 116] Granica ta dzieliła Europę na część zachodnią (łacińską) i na część wschodnią (bizantyjską). W kręgu kultury łacińskiej znaleźli się: Polacy Czesi, Słowacy, Słoweńcy, Chorwaci; a kręgu kultury bizantyjskiej/greckiej znaleźli się: Rosjanie, Ukraińcy, Białorusini, Serbowie, Bułgarzy, Macedończycy. [3, s. 20]

Podział ten miał ogromne znaczenie w historii Europy Środkowo-Wschodniej w XIX wieku. Całkowicie nową sytuacją polityczną stworzyła konieczność szukania nowych rozwiązań dla dążeń narodowych. Tak powstawała koncepcja zjednoczenia wszystkich Słowian. Już na początku XIX wieku wydane zostały prace siedemnastowiecznego pisarza politycznego – Chorwata Juraja Krizanicia (ur. ok. 1618 – zm. 12 września 1683), określanego mianem prepańslawisty. Podejmował on, bowiem potrzebę zjednoczenia Słowian po przewodnictwem Rosji. Postulował stworzenie języka ogólnosłowiańskiego. [5, s. 12] Wśród narodów słowiańskich pod panowaniem Habsburgów powstała pierwsza myśl zjednoczeniowa a zawdzięczamy ją Jánowi Kollárovi (ur. 29 lipca 1793 r. w Mošovcach – zm. 24 stycznia 1852 r. w

Wiedniu) i jego rozprawie *O literackiej wzajemności między różnymi szczepami i narzeczami narodu słowiańskiego*. Jego teoria zakładała istnienie jednego narodu słowiańskiego podzielonego na cztery wielkie plemiona: ruskie, polskie, czechosłowackie, jugosłowiańskie. Uważał, iż pierwszym krokiem do zjednoczenia będzie poznawanie nawzajem swej kultury i szeroko rozumianego piśmiennictwa. [4, s. 26] W tym czasie zainteresowania historią Słowian odżyły na terenie Czech. Václav Hanka (ur. 10 czerwca 1791 w Hořiněves, zm. 12 stycznia 1861 w Pradze) dopuścił się nawet fałszerstwa na przełomie 1817 i 1818 roku i opublikował rzekomo odnalezione rękopisy literatury czeskiej z X i XIII wieku: tzw. «zielonogórski» i «kralowodworski». [7, s. 241] Pochodną słowianofilstwa w Czechach było budzenie tożsamości narodowej. W Polsce natomiast miało miejsce zjawisko odwrotne. Słowianofilstwo pierwszej połowy XIX wieku zacierało świadomość narodową Polaków. Na gruncie czeskim «urodził» się także panslawizm, jako dążenie do politycznego zjednoczenia Słowian. Na początku XIX wieku miał on jednak inny wymiar niż nabrał później. Był na ogół dość mglisty i nie miał wyraźnie określonej opcji wokół kogo się zorganizować: Rosji, Austrii czy Francji. Popierali wówczas panslawizm i Polacy np.: Stanisław Staszic, Adam Jerzy Czartoryski, Stanisław Trembecki. W drugim ćwierćwieczu XIX wieku panslawizm wiązano coraz częściej z Rosją, jako państwem wokół którego należy skupić narody słowiańskie. Wówczas Polacy zaczęli się oddalać od tej idei. Zwłaszcza po represjach po powstaniu listopadowym straciła na popularności. Nie zmniejszyło to jednak zainteresowania ideą słowianofilską. Antoni Bukaty (ur. 1808 – zm. 19 września 1876) stworzył niesamowitą historię Słowian w których widział twórców Europy. W jego mniemaniu wielu i znaczący dziejów okazywali się Słowianami, np.: Aleksander Macedoński – to «Oleg Jędrny», Atylla – «Otylec», Aecjusz – «Jajecjusz» itp. [7, s. 61] Historyk August Bielowski (ur. 27 marca 1806 w Krechowicach – zm. 11/12 października 1876 we Lwowie) widział słowiańskie plemiona pod wodzą Krakusa już w czwartym wieku przed naszą erą. Edward Romuald Bogusławski (ur. 7 lutego 1848 w Warszawie, zm. 19 marca 1917 w Warszawie) twierdził, iż Słowianie mieszkali w Europie kilka tysięcy lat zanim pojawiła się pierwsza o nich wzmianka w źródłach. [8, s. 65]

Zainteresowanie historią i kulturą narodów słowiańskich miało swój konkretny cel. «Odkrywanie słowiańskiej przeszłości» własnego

narodu było znacznym krokiem do budowania tożsamości narodowej. Działo się tak, bardzo często w przypadku narodów ukształtowanych w sensie etniczno-językowym ale nie ukształtowanych w sensie politycznym, tzn. nigdy w przeszłości nie posiadających własnego suwerennego państwa. Dodatkowo owa «słowiańska przeszłość» była wykorzystywana przez odwiecznych konkurentów – Polskę i Rosję – do walki ideologicznej.

Kwestia Słowiańszczyzny była podejmowana szeroko w polityce wewnętrznej, jak i międzynarodowej mocarstw europejskich. Słowianie na Bałkanach budowali świadomość narodową na słowiańskiej tradycji. Zwłaszcza jeśli chodzi o narody niehistoryczne. Prowadziło to żywego zainteresowania ze strony Turcji i Rosji. Te dwa imperia rozgrywały kwestię Słowian bałkańskich przez cały wiek XIX. W Europie Środkowej kwestia słowiańska odgrywała istotną rolę w polityce Austrii, dzięki panowaniu nad częścią dawnej Rzeczypospolitej i narodami: polskim, czeskim, słowackim, słoweńskim, serbskim.

Idea słowianofilska w sposób ogromny przyczyniła się do ukształtowania tożsamości narodowej poszczególnych narodów słowiańskich. Kolejnym istotnym zjawiskiem było to, że w chwilę odzyskiwania niepodległości po pierwszej wojnie światowej «tradycja słowiańska» schodziła na dalszy plan. Jej miejsce zajmowały interesy narodowe. Często przeradzały się w konflikty pomiędzy narodami słowiańskimi. Konflikty: rosyjsko-polski, czesko-słowacki czy serbsko-chorwacki są tego najlepszymi przykładami. Powstały wówczas niezależne państwa słowiańskie: Polska, Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców (później Królestwo Jugosławii), Czechosłowacja. Taki układ przetrwał okres drugiej wojny światowej i kilkadziesiąt lat po niej. Nowy podział wprowadził dopiero rozpad Związku Radzieckiego. Z ZSRR wyłoniła się Ukraina i Białoruś. Czechosłowacja rozpadła się na Czechy i Słowację. Jugosławia natomiast na Słowenie, Chorwację, Bośnię i Hercegowinę, Serbię, Czarnogórę, Macedonię. Ten fakt powodowany wojną w byłej Jugosławii stanowi o całkowitym upadku idei słowianofilskiej w kształtowaniu się tożsamości narodowej w Europie Środkowo-Wschodniej. Idei, która przyczyniła się do powstania tejże.

Idea zjednoczenia narodów dla pokoju, rozwoju czy przyszłości zrealizowana została w postaci dzisiejszej Unii Europejskiej przez państwa zachodnioeuropejskie pod wpływem okropieństw drugiej

wojny światowej. Aby nie powtórzyć błędów popełnionych po Wielkiej Wojnie, wybrali po drugiej wojnie światowej drogę jednoczesnej integracji gospodarczej i politycznej. [6, s. 140] Drogę na którą co najmniej sto lat wcześniej próbowali wkroczyć Słowianie. Tendencje zjednoczeniowe zapoczątkowali przedstawiciele narodów słowiańskich w postaci polityczno-kulturowej koncepcji o jedności Słowian.

Bibliografia:

I. Słowniki i encyklopedie

1. Naród [w:] Słownik języka polskiego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
2. Naród [w:] Encyklopedia PWN, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=3945889>.

II. Opracowania

3. A. Furnal, Słowianie w podziałach kulturowych Europy, [w:] Słowianie, Słowiańszczyzna – pojęcia i rzeczywistość, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy Warszawa 2002.
4. C. Głombik, Od idei słowiańskiej wzajemności do udziału Słowian w europejskich wspólnotach, [w:] Narody słowiańskie wobec globalizacji, pod red. A. L. Zachariasz, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2003.
5. A. Kijas, Idea słowiańska w XVII-XX wieku (do 1917 roku), [w:] Idee wspólnotowa Słowiańszczyzny, pod red. A. W. Mikołajczyka, W. Szulca, B. Zielińskiego, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2004.
6. K. Łastawski, Od idei do integracji europejskiej najdawniejszych idei do unii 25 państw, Wydawnictwo Wyższej Szkoły pedagogicznej Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Warszawa 2004.
7. J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, Słowianie południowi i zachodni VI-XX wiek, Książka i Wiedza, Warszawa 2005.
8. A. Wierzbicki, Mít czy rzeczywistość ? «Słowiańszczyzna» w myśli historycznej polskiego romantyzmu, [w:] Słowianie, Słowiańszczyzna – pojęcia i rzeczywistość, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa 2002.